ΜΑΡΙΑ ΣΑΜΠΑΤΑΚΑΚΗ

ΑΣΠΡΟ:
οι αγελαδοτρόφοι του Ασπρόπυργου

Αριστερά και Σχέδιο Μάρσαλ

ΚΕΔΡΟΣ

ΚΕΔΡΟΣ

ΙΔΡΥΜΑ
ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΣΙΓΚΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ, ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΙΣΜΟ

Με την υποστήριξη του Ιδρύματος Βασιλείου Τσίγκου,
Σαλαμίνος 46, Ασπρόπυργος 19 300
info@tsingos.org/www.tsingos.org

Μαρία Σαμπατακάκη: *ΑΣΠΡΟ: Οι αγελαδοτρόφοι του Ασπρόπυργου*
Αριστερά και Σχέδιο Μάρσαλ

ISBN 978-960-04-5344-7

Επιμέλεια-Διόρθωση: Άγης Μπράτσος
Ηλεκτρονική σελιδοποίηση-διόρθωση: Νικολέττα Δουλάμη

© *Μαρία Σαμπατακάκη, 2023*
© *Εκδόσεις Κέδρος Α.Ε., 2023*

Κέδρος Εκδοτική Α.Ε.
Γ. Γενναδίου 3
Αθήνα 106 78
τηλ. 210 38 09 712-14 • φαξ 210 33 02 655
www. kedros. gr • www.facebook. com/kedros. gr
e-mail: books@kedros. gr

Σκέψη του παροδικού που σε παραλύει. Σπίτια, θάνατοι, χωρισμοί. Η ζωή του ανθρώπου είναι καμωμένη από καιρούς. Καιρός να σπείρεις, καιρός να θερίσεις, καιρός της θλίψης, καιρός της χαράς, καιρός της αγάπης, καιρός της μοναξιάς. Αν το σκεφτείς έτσι, θα μπορέσεις και στη χαμηλότερη στιγμή να στηριχτείς, γιατί κι αυτή θα ανήκει σ' έναν από τους καιρούς της ζωής σου.

Γιώργος Σεφέρης,
Μέρες Γ', 16 Απρίλη 1934-14 Δεκέμβρη 1940

1
Οι συστάσεις

Η ΑΣΠΡΟ, βιομηχανία γάλακτος, παρουσιάζει ένα ιδιαίτερον ενδιαφέρον, όχι διότι είναι δημιούργημα του Συνεταιρισμού Αγελαδοτρόφων Ασπροπύργου, αλλά διότι ευρίσκεται μέσα εις την ίδια την ωραίαν αυτή κωμόπολιν και αποτελεί μέρος της ζωής της και της ζωής των κατοίκων της. Ως αποτέλεσμα δε αυτού του γεγονότος έχομεν την δημιουργίαν μιας νέας καταστάσεως από πάσης πλευράς.

Η βιομηχανία, εν προκειμένω, εκπληροί ένα πολύ ευρύ εκπολιτιστικόν ρόλον. Βελτιώνει και αυξάνει την ποιότητα και την ποσότητα του γάλακτος, κατά κεφαλήν αγελάδος και ως συνόλου. [...] *Βελτιώνει και αυξάνει την παραγωγήν τροφών κατ' έκτασιν και στρεμματικήν απόδοσιν. Δημιουργούνται και άλλα, πολλά οφέλη, όπως θα ίδωμεν κατωτέρω, και διά τους ίδιους τους παραγωγούς και διά το σύνολον του έθνους.*

Η βιομηχανία που σας παρουσιάζομεν είναι της κατηγορίας των τροφίμων και απολύτου αγροτικού χαρακτήρος. Και το εργοστάσιόν της, η έδρα της, και τα γραφεία της ευρίσκονται εντός της κωμοπόλεως Ασπροπύργου, η οποία απέχει από τας Αθήνας περί τα 18 χιλιόμετρα.

Έχει σημασίαν να γνωσθή ότι η δημιουργία της ΑΣΠΡΟ, που η ονομασία της προέρχεται από την συγκοπήν της λέξεως Ασπρόπυργος, ήτο αποτέλεσμα αφυπνίσεως και συνειδητοποιήσεως του αισθήματος αντοσυντηρήσεως μιας μερίδος αγελαδοτρόφων εκεί, οι οποίοι νφίσταντο την αγρίαν εκμετάλλευσιν των εμπόρων του γάλακτος.

Το εργοστάσιον της ΑΣΠΡΟ ιδρύθη και ελειτούργησε τον Οκτώβριον του 1951. Και είναι, όπως αναφέραμεν, δημιούργημα του Συνεταιρισμού των Αγελαδοτρόφων Ασπροπύργου, ο οποίος υφίσταται από του 1935.

Όλο το γάλα που βιομηχανοποιεί το εργοστάσιον της ΑΣΠΡΟ προέρχεται από αγελάδες του Ασπροπύργου, αι οποίαι ανήκουν αποκλειστικώς εις μέλη του συνεταιρισμού των.

Η ΑΣΠΡΟ ίσως να υστερή εις όγκον, κρύβει όμως δυναμισμόν, ο οποίος απορρέει μέσα από ένα δυνατόν αίσθημα αντοσυντηρήσεως των Αγελαδοτρόφων Ασπροπύργου, αυτό το αίσθημα που τους ωδήγησε εις την δημιουργίαν του εργοστασίου παστεριωμένου γάλακτος.

Το εργοστάσιον της ΑΣΠΡΟ και τα γραφεία της, με τας αποθήκας διά τροφάς, είναι δύο μεγάλα κτίρια, μοντέρνα και κομψά, τα μόνα κτίρια που ξεχωρίζουν εις την κωμόπολιν αυτήν και αποτελούν το στόλισμά της. Είναι η έκφρασις του πολιτισμού της αλλά, γενικώτερον, και του ελληνικού πολιτισμού. [...]

Έχει σημασίαν να τονισθή ότι η ΑΣΠΡΟ, ως βιομηχανικός οργανισμός παστεριωμένου γάλακτος, ευρίσκεται πάντοτε εν εξελίξει και ανόδω με σταθεράν πρόοδον. Και κατορθώνει ένα δάνειον το οποίον έλαβε να το εξυπηρετή κανονικά πολύ και να εκτελή το ευρύ

πρόγραμμά του, που είναι, όπως αναφέραμε και χθες, και πρόγραμμα του Συνεταιρισμού Αγελαδοτρόφων Ασπροπύργου.

Το πρόγραμμα αυτό συνίσταται εις την ανάπτυξιν της αγελαδοτροφίας και την βελτίωσιν του είδους της, με τους καλλίτερους ενοϊκούς όρους, όπως είναι φθηναί κτηνοτροφαί, κ.λπ.

Το εργοστάσιον της ΑΣΠΡΟ είναι από πάσης πλευράς σύγχρονον και ως κτίριον και ως τεχνική συγκρότησις και φορεύς του πλέον επαναστατικού πνεύματος, που προδίδει μοναδικήν τόλμην δι' ένα όργανον ομαδικού χαρακτήρος.

Έχει σημασίαν μάλιστα να τονισθή ότι και ο τεχνικός εξοπλισμός του εργοστασίου, όπως θα ίδωμεν, και οι άνθρωποι που το κατευθύνουν εκφράζουν αυτό το προοδευτικόν, επαναστατικόν πνεύμα. Ο διευθυντής της βιομηχανίας ΑΣΠΡΟ κ. Παπαθανασίου είναι διπλωματούχος της Ανωτάτης Εμπορικής Σχολής και ο τεχνικός διευθυντής κ. Θεόδ. Τζαννετάκης χημικός-μηχανικός του Μετσοβίου Πολυτεχνείου μας, ειδικευθείς έξω εις τα ζητήματα της βιομηχανίας γάλακτος εις τον οργανισμόν F.A.O. (FOOD AND AGRICULTURE ORGANIZATION). Έχει παρακολουθήσει εις την Ευρώπην διάφορα εργοστάσια παστεριωμένου γάλακτος, όπως Γαλλίας, Ελβετίας, Γερμανίας, Ιταλίας, κ.λπ., και πραγματοποιεί τακτικά ταξίδια δι' αυτόν τον σκοπόν.

Ιεραρχικώς ακολουθούν άλλα στελέχη, όπως γεωπόνοι, μηχανικοί, κ.λπ., που εξασφαλίζουν την πλήρη και αρτίαν λειτουργίαν τού εργοστασίου, διά μίαν καλήν και μεγάλην απόδοσιν.

Πρέπει να σημειωθή ιδιαιτέρως ότι χάρις εις την αρτίαν συγκρότησιν του εργοστασίου και της βιομηχανίας αυτής πραγματοποιείται αύξησις αποδόσεως επί πλέον κάθε χρόνο κατά 22%, με αποτέλεσμα η απόδοσις από 100 μονάδες το 1951, πρώτον έτος της λειτουργίας, να φθάση τας 300 τώρα.

Η παραγωγή του εργοστασίου της ΑΣΠΡΟ ευρίσκεται εις πλήρη συνάρτησιν με την παραγωγήν, καλήν και ποσοτικήν, του συνόλου των μελών του Συνεταιρισμού Αγελαδοτρόφων Ασπροπύργου. Η δε απόδοσις και των δύο αυτών παραγόντων, βιομηχανίας και συνεταιρισμένων αγελαδοτρόφων, είναι ο δείκτης ενός καλού αποτελέσματος. Ο δείκτης αυτός, πάντως, έχει σταθεράν κατεύθυνσιν προς τα πάνω. Και είναι μεγάλο το κέρδος και της αγροτικής οικονομίας και της βιομηχανίας και του συνόλου της εθνικής μας οικονομίας, φυσικά δε και του ελληνικού πολιτισμού.

Υπάρχει όμως, αντιλαμβάνεται κανείς, πλήρης και άμεσος παραγωγική σχέσις μεταξύ αγελαδοτρόφων και βιομηχανίας. Υπάρχει και επαγρύπνησις η οποία φέρει το καλό αποτέλεσμα.

Τονίζομεν όλας αυτάς τας καλάς πλευράς της βιομηχανίας παστεριωμένου γάλακτος διότι έχουν ως σαφή αντικειμενικόν σκοπόν να αποτελέσουν ένα καλό παράδειγμα προς μίμησιν. [...]

Ημερησία[1] 14 και 15 Νοεμβρίου 1958

1. Τον Νοέμβριο του 1958 η εφημερίδα *Ημερησία* δημοσιεύει σε δύο συνέχειες ένα μεγάλο αφιέρωμα στην ΑΣΠΡΟ, σκιαγραφώντας ουσιαστικά ένα παραγωγικό μοντέλο ως επιθυμητό στόχο της εποχής και καταλήγει: «*Ποίον τεράστιον κέρδος προκύπτει από αυτήν την κατάστασιν το εσημειώσαμεν και είναι διττόν. Αι βιομηχανίαι ανταί, πέραν του μεγάλου των ρόλου να γίνωνται φορείς πολιτισμού, συντελούν τα μέγιστα εις την αύξησιν και του εθνικού πλούτου και ειδικώτερον του τόσον χαμηλού αγροτικού εισοδήματος. Όταν μάλιστα αναφέρωμεν ότι γίνονται φορείς πολιτισμού, πρέπει να έχωμεν υπ' όψιν την πλήρη έκτασιν του ρόλου αυτών των βιομηχανιών. Διότι εκπολιτιστικώς επιδρούν και επηρεάζουν αμέσως την κατάστασιν και εις την ύπαιθρον, αλλά κυρίως εις τας πόλεις*».

2
Σοσιαλισμός, φυματίωση και κτηνοτροφία

Στα τέλη του 1933 επιστρέφει στην Ελλάδα από τη Λοζάνη της Ελβετίας ο Ευάγγελος Αβέρωφ, έχοντας ολοκληρώσει έναν σημαντικό κύκλο σπουδών στις Πολιτικές Επιστήμες. Η επανεμφάνιση της φυματίωσης, η οποία τον είχε ταλαιπωρήσει μερικά χρόνια νωρίτερα και τον είχε οδηγήσει στον διετή εγκλεισμό του σε σανατόριο κοντά στο Νταβός, τον υποχρέωσε και πάλι σε απομονωμένο βίο. Εγκαταστάθηκε λόγω κλίματος στην Κηφισιά και περιόρισε τις επαγγελματικές δραστηριότητές του στην αρθρογραφία και στη συγγραφή.

Την ίδια περίοδο ένας Αρβανίτης γεωπόνος από τον Ασπρόπυργο, ο Γεώργιος Καλλιέρης, αντιμετώπιζε το ίδιο ακριβώς πρόβλημα υγείας. «*Ο Γιώργος Καλλιέρης είχε σπουδάσει Γεωπονική στην Ιταλία. Αρρώστησε στο μεταξύ, έγινε φυματικός, και πήγανε μαζί με τον πατέρα μου και τον Αβέρωφ στο σανατόριο της Πάρνηθας. Έπειτα έκανε κουμπάρο του τον Αβέρωφ, που του βάφτισε και το ένα του παιδί*», μαρτυρεί ο Δημήτρης Χατζής, ο γιος ενός εκ των πρώτων συνεταιριστών της περιοχής.[1]

1. Προφορική συνέντευξη στη συγγραφέα, 12.4.2022.

Η φιλική σχέση που φαίνεται να καλλιεργήθηκε μεταξύ Αβέρωφ και Καλλιέρη οφειλόταν σε τρεις κυρίως παράγοντες:

Ο πρώτος είχε να κάνει, φυσικά, με την κοινή εμπειρία τής ασθένειας. Σε γραπτά κείμενα του Αβέρωφ εκείνης της εποχής διαφαίνεται η αγωνία μπρος στο ενδεχόμενο του πρόωρου θανάτου. Και ο μόνος τρόπος για να διαχειριστεί κανείς αυτή την πιθανότητα – πολύ περισσότερο ένας νεαρός άνδρας που το 1934 διένυε το εικοστό έκτο έτος της ηλικίας του και ήταν αναγκασμένος να ζει μακριά από τον οικογενειακό και κοινωνικό περίγυρό του – ήταν να μοιραστεί το βάρος της με συμπάσχοντες. «*Ο Αβέρωφ έλεγε πάντα ότι τα χρόνια αυτά τον σημάδεψαν βαθιά και έπαιξαν καταλυτικό ρόλο στη μετέπειτα πορεία του. Ρόλο ενεργετικό, παρά την πίκρα, τη μοναξιά και την ακατανόητη αίσθηση της αδικίας. Σιγά σιγά, ο χρόνος και η παρέα με τους υπόλοιπους φυματικούς έφεραν τη συμφιλίωση και την αποδοχή μιας σκληρής πραγματικότητας: ότι κανένα πια όνειρο δεν θα μπορούσε να έχει για τη ζωή του, παρά μόνο το όνειρο της επιβίωσης*».[2] Από την άλλη πλευρά, και ο Καλλιέρης – όπως τουλάχιστον προκύπτει από την ενασχόλησή του με τα ζητήματα του συνεταιρισμού του Ασπρόπυργου – δεν ήταν μια κλασική μορφή αγροτόπαιδου της περιχαρακωμένης αρβανιτιάς στα δυτικά της Αττικής.

Ο δεύτερος παράγοντας που τους έφερε κοντά ήταν η πολιτική· ο Ευάγγελος Αβέρωφ μεγάλωσε σε ένα σπίτι που επη-

2. Αβέρωφ-Ιωάννου, Τατιάνα, «Προοίμιο δημιουργίας (1908-1945)» στο *Ευάγγελος Αβέρωφ-Τοσίτσας (1908-1990)*, Αθήνα, Ίδρυμα Ευάγγελου Αβέρωφ-Τοσίτσα, 2000. Το απόσπασμα αναφέρεται στην πρώτη περίοδο νοσηλείας του Αβέρωφ στην Ελβετία.

ρεάστηκε σφόδρα από τον Εθνικό Διχασμό. Ο πατέρας του Αναστάσης, εκσυγχρονιστής γαιοκτήμονας που συντάχθηκε αρχικώς με τον Βενιζέλο, πέρασε στις τάξεις των βασιλοφρόνων. Από την άλλη, η οικογένεια της μητέρας του – στην οποία ο Αβέρωφ είχε ιδιαίτερη αδυναμία – παρέμεινε σταθερά προσηλωμένη στο κόμμα των Φιλελευθέρων του Κρητικού πολιτικού. Η ενεργή ανάμειξη στα πολιτικά πράγματα της χώρας συγγενικών του προσώπων σε μία περίοδο ανατροπών και ιδεολογικών ζυμώσεων ήταν επόμενο ότι θα έπαιζε σημαντικό ρόλο στην πολιτική συγκρότησή του: αυτοχαρακτηριζόταν «*βενιζελικός με απόκλιση Παπαναστασίου*». Υπήρξε το πλέον προβεβλημένο στέλεχος της νεολαίας της Δημοκρατικής Ένωσης και ιδιαίτερα αγαπητός στον Αρκάδα σοσιαλιστή που εξελίχθηκε σε μέντορά του. Δίπλα στον Αλέξανδρο Παπαναστασίου ο Αβέρωφ είχε την ευκαιρία να λάβει μέρος σε κομβικές στιγμές της νεότερης ελληνικής ιστορίας, όπως τα γεγονότα της 25ης Μαρτίου του 1924 και η ανακήρυξη της Αβασίλευτης Δημοκρατίας.

Ο Παπαναστασίου, ως γνωστόν, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη μεσοπολεμική αγροτική ανασυγκρότηση με σειρά λόγων και έργων, δίνοντας έμφαση στην ανάπτυξη των συνεταιρισμών, στην αναδιανομή της γης, στην ενίσχυση της μικρομεσαίας παραγωγής και στη σύσταση για τον σκοπό αυτό χρηματοπιστωτικού οργανισμού (Αγροτική Τράπεζα). Παρότι η θητεία τού Παπαναστασίου στο Υπουργείο Γεωργίας στην οικουμενική κυβέρνηση του Αλέξανδρου Ζαΐμη (1926-1928) συνέπεσε με την παραμονή του Αβέρωφ στο ελβετικό σανατόριο, η επίδραση του πρώτου στη διαμόρφωση των ιδεών επί των αγροτικών ζητημάτων του δεύτερου υπήρξε σημαντική. Άλλωστε, ο ίδιος ο Αβέρωφ διέθετε, αφενός, τη σχετική εργα-

σιακή εμπειρία και, αφετέρου, είχε επιδείξει από πολύ νωρίς ενδιαφέρον για τις παθογένειες που ταλάνιζαν την ελληνική ύπαιθρο επί δεκαετίες.

Η αγροτική μεταρρύθμιση του Παπαναστασίου σε συνδυασμό με τη μετέπειτα εκσυγχρονιστική πολιτική της τελευταίας κυβέρνησης του Ελευθερίου Βενιζέλου (1928-1932) επηρέασε καθοριστικά τους τομείς της γεωργίας και της κτηνοτροφίας, κατ' επέκταση και τη ζωή στον Ασπρόπυργο. Η εισαγωγή εκπαιδευτικών προγραμμάτων έδωσε τη δυνατότητα σε αρκετούς να επαναπροσδιορίσουν την επαγγελματική σχέση τους με τη γη και να αναζητήσουν πιο αποδοτικούς τρόπους εκμετάλλευσής της. Σε αυτή την κατηγορία ανήκει και ο Γεώργιος Καλλιέρης, που φρόντισε να αποκτήσει την ανάλογη επιστημονική κατάρτιση. Έτσι, όταν θα συναντηθεί για πρώτη φορά με τον Αβέρωφ στην Πάρνηθα, ο Καλλιέρης δεν «κουβαλάει» μόνο την εμπειρία της σκληραγωγημένης ζωής στην ελληνική ύπαιθρο. Οι μαρτυρίες τον περιγράφουν ως καλό γεωπόνο, άνθρωπο ανοιχτών οριζόντων και πολιτικά ριζοσπαστικοποιημένο. Διαθέτει δηλαδή τα χαρακτηριστικά της προοδευτικής μερίδας της γενιάς που ανδρώθηκε κατά την προβληματική δεκαετία του 1930.

Ο τρίτος παράγοντας που συνδέει τον Αβέρωφ και τον Καλλιέρη είναι το γεγονός ότι προέρχονται και οι δύο από πολιτισμικές κοινότητες οι οποίες, αφενός, διατηρούν απαράβατους και καταλυτικούς δεσμούς με τη γη και, αφετέρου, έχουν μακρά κτηνοτροφική παράδοση. «*Αν και η οικογένεια* [σ.σ. του Αβέρωφ] *ήταν πλούσια για τα μέτρα της εποχής, οι αξίες και οι ευρύτερες οικονομικές συνθήκες δεν ευνοούσαν μια ζωή επιδεικτικής χλιδής και τα παιδιά μεγάλωσαν σε μια σχετική λιτότη-*

τα. Σπατάλες λιγοστές (εξόν της Ελβετίδας νταντάς που φρόντιζε για τη γαλλομάθεια των παιδιών), κρέας δύο φορές την εβδομάδα, Πέμπτες και Κυριακές (παρά τις αντιρρήσεις της γιαγιάς πως έτσι κακομαθαίνουν τα παιδιά αφού ο πολύς κόσμος τρώει κρέας μόνο Χριστούγεννα και Πάσχα) και μετά το σχολείο και τα διαβάσματα, αγροτικές εργασίες στα κτήματα για να μάθουν τ' αγόρια από δουλειά, να μάθουν να σέβονται τη γη που τους θρέφει».[3] Η βλάχικη καταγωγή του Αβέρωφ, η εργασία στα χωράφια και ο συγχρωτισμός με τους κολίγες της εποχής βρίσκουν αντιστοιχίες και ομοιότητες με τον αγροτικό βίο των Αρβανιτών στον Ασπρόπυργο. Ο ίδιος σε επιστολές που στέλνει στα τέλη της δεκαετίας του 1930 στον Μιχαήλ Τοσίτσα είναι ξεκάθαρος ως προς την επίδραση που του ασκεί η προγονική γη και ο τρόπος που αυτή επιβιώνει επί αιώνες:

> Να 'μαι λοιπόν τώρα στο Μέτσοβο [...]
>
> Η αγάπη που γεννά μέσα μου αυτός ο τόπος δεν έχει μειωθεί στο ελάχιστο. Το αντίθετο μάλιστα [...] Δεν ξέρω τι είναι αυτό, όμως σε αυτόν τον τόπο νιώθω να ξαναγεννιέμαι [...] ξαναβλέποντας αυτές τις απότομες πλαγιές, αυτό το έδαφος που πολλές φορές χαράσσεται από χειμάρρους και συχνά καλύπτεται από χιόνι, αναρωτήθηκα ακόμα μία φορά πώς μπόρεσαν να επιζήσουν οι Μετσοβίτες των προηγούμενων αιώνων! Και δεν κατάφεραν μόνο να επιβιώσουν, αλλά ευημέρησαν κιόλας. [...][4]

3. Αβέρωφ-Ιωάννου, Τατιάνα, *ό.π.*
4. Επιστολή του Ευάγγελου Αβέρωφ στον Μιχαήλ Τοσίτσα από το Μέτσοβο με ημερομηνία 26 Ιουλίου 1939.

«*Ακόμη και σήμερα τα απέραντα βοσκοτόπια της περιοχής αξιοποιούνται κυρίως από κάποιους μεγάλους κτηνοτρόφους, ο καθένας από τους οποίους κατέχει 500 μέχρι 2.000 πρόβατα, 20 με 100 άλογα και φοράδες και μια πενηνταριά αγελάδες και βόδια*».[5]

Αυτές οι κοινές προσλαμβάνουσες μεταξύ Καλλιέρη και Αβέρωφ αποτέλεσαν την αφορμή για την ανάπτυξη μιας μακρόχρονης φιλικής σχέσης και μια πρώτη μαγιά για όσα ακολούθησαν.

5. Απόσπασμα από το Υπόμνημα του Ευάγγελου Αβέρωφ στον Μιχαήλ Τοσίτσα τον Αύγουστο του 1938.

3
Αρβανίτες, αγελαδοτρόφοι, κομμουνιστές

Η μεγάλη μεταβολή στη ζωή του Ασπρόπυργου σημειώνεται στα τέλη της δεκαετίας του 1920, αρχές της δεκαετίας του 1930. Είναι η εποχή που ιδρύονται οι πρώτες βιομηχανικές μονάδες και εγκαθίστανται στην παράλια πλευρά του οι πρώτοι «ξένοι» εργάτες.[1] Παρά το γεγονός ότι η έλευσή τους δεν διαταράσσει ιδιαίτερα την καθημερινότητα στην κλειστή κοινωνία των Αρβανιτών, αποτελεί το πρώτο βήμα για τις επικείμενες αλλαγές, που αποκτούν συμβολική έκφραση με την ανέγερση του πλέον προβεβλημένου τοπόσημου, του κεντρικού ρολογιού της κωμόπολης. Το έργο, δε, αποπερατώνεται με δωρεά των ΑΧΕΠΑΝΣ[2].

1. Το 1934 ξεκινά τη λειτουργία της η εταιρία Τσιμέντα Χάλυψ, ακολουθώντας το παράδειγμα της παρακείμενης Ελευσίνας. Το εργατικό δυναμικό της προέρχεται από τον Ασπρόπυργο αλλά σταδιακά αντικαθίσταται ή ενισχύεται από Αρκάδες εργάτες (τόπος καταγωγής των ιδιοκτητών της εταιρίας).
2. Η ελληνοαμερικανική οργάνωση AHEPA (American Hellenic Educational and Progressive Association) αναπτύσσεται στις Ηνωμένες Πολιτείες στις αρχές της δεκαετίας του 1920 και διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στη μεταφορά μεταναστευτικού κεφαλαίου από την Αμερική στην Ελλάδα, χρηματοδοτώντας έργα κοινής ωφελείας.

Η οργάνωση του βίου στον Ασπρόπυργο ακολουθεί τις συνήθειες της αρβανίτικης κοινότητας και την παράδοση της αγροκαλλιέργειας του Θριάσιου Πεδίου. Οι κάτοικοί του βιοπορίζονται κατά κύριο λόγο από τη γεωργία, τροφοδοτώντας την κεντρική αγορά της Αθήνας με οπωροκηπευτικά. Η εισαγωγή της χρήσης των μηχανών, είτε για την άντληση νερού είτε για άλλες εργασίες στα χωράφια, στα χρόνια του Μεσοπολέμου βελτίωσε τις συνθήκες, ενώ εντατικοποίησε προφανώς και την παραγωγή.

Η αγελαδοτροφία και η ανάπτυξή της στην περιοχή εντάσσεται σε αυτό το πλαίσιο. Η εκτροφή βοοειδών δεν ήταν κάτι ασύνηθες τόσο στην Πελοπόννησο όσο και στις περιοχές γύρω από την Αττική. Λόγω του ότι η κτηνοτροφία βασιζόταν στη νομαδική πρακτική – για λόγους ανεύρεσης τροφής για τα ζώα – και περιστρεφόταν γύρω από την αποκαλούμενη «οικονομία του μαλλιού», τα αιγοπρόβατα θεωρούνταν πιο προσοδοφόρα και πιο διαχειρίσιμα. Καθώς όμως τα μέσα καλλιέργειας της γης διευκόλυναν την παραγωγή ζωοτροφής, ήταν επόμενο να αυξηθεί και ο πληθυσμός των οικόσιτων ζώων. Πολύ δε περισσότερο όταν άρχισε να γίνεται αντιληπτή η αγοραστική αξία μίας αγελάδας. Κάπως έτσι ξεκίνησε στον Ασπρόπυργο η αγελαδοτροφία, η οποία οργανώθηκε πιο συστηματικά κατά τη μεσοπολεμική περίοδο.

Κομβικό σημείο στην εξέλιξη και στην άνοδο του συνεργατισμού όχι μόνο στον Ασπρόπυργο αλλά και σε όλη την Ελλάδα αποτέλεσε, όπως είναι γνωστό, ο νόμος 602 του 1915, που θεσπίστηκε από την κυβέρνηση των Φιλελευθέρων του Ελευθερίου Βενιζέλου με εισηγητή τον αρμόδιο επί των Οικονομικών υπουργό Ανδρέα Μιχαλακόπουλο. Ο νόμος 602/1915 επιχείρησε να

εκφράσει διεργασίες αλλά και αιτήματα του αγροτικού τομέα που είχαν τις ρίζες τους στις τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα και παράλληλα υπήρξε η πρώτη από μία σειρά μεταρρυθμίσεων που αναβάθμισαν και εκσυγχρόνισαν την πρωτογενή παραγωγή. Έχοντας ως κύριο στόχο τον περιορισμό της εκμετάλλευσης των αγροτών από τους μεταπωλητές των προϊόντων τους ή τους προμηθευτές πρώτης ύλης/εφοδίων (ζωοτροφές, λιπάσματα, ζιζανιοκτόνα, κ.λπ.), καθώς και από την τοκογλυφία των πιστωτών, ο νόμος Μιχαλακόπουλου ενίσχυσε καθοριστικά το συνεταιριστικό κίνημα. Είναι χαρακτηριστικό ότι πανελλαδικά ο αριθμός των συσταθέντων συνεταιρισμών – που το 1915 φτάνουν τους 150 – πολλαπλασιάζεται και ξεπερνά τις 4.000 δέκα χρόνια αργότερα. Ο Ασπρόπυργος δεν μπορούσε φυσικά να απουσιάζει από αυτή την κοσμογονία[3] δεδομένου ότι εκτός από την αγελαδοτροφία – που ακόμη ήταν στα σπάργανα – διέθετε ακμαιότατες κοινότητες γεωργών και ποιμένων.

Η ορμή του συνεταιριστικού κινήματος ανακόπτεται ωστόσο με ένα νέο νομοθέτημα του 1931 (ν.5289). Είναι και πάλι η κυβέρνηση Βενιζέλου – η τελευταία – που θα επιχειρήσει να ισορροπήσει ανάμεσα στην εξεύρεση τρόπων χρηστής διαχείρισης των συνεταιρισμών, σύνδεσής τους με την εμπορική πραγματικότητα, περιορισμού της πολιτικής ριζοσπαστικοποίησης των συνεταιριστών και της επίδρασης των κομμουνιστικών ιδεών

3. Η νομοθετική ρύθμιση του 1915 έθεσε τα θεμέλια για την εφαρμογή μίας συνολικότερης πολιτικής για τον αγροτικό τομέα. Δύο χρόνια αργότερα ιδρύθηκε το Υπουργείο Γεωργίας, ανοίγοντας ουσιαστικά τον δρόμο για μεγαλύτερες παρεμβάσεις κατά τη δεκαετία του 1920, τόσο με τη δημιουργία οργανισμών διαχείρισης σημαντικών προϊόντων (σιτάρι, σταφίδα, καπνός, βαμβάκι) όσο και με την ίδρυση της Αγροτικής Τράπεζας.

αλλά και εξισορρόπησης της πίεσης που ασκούσαν τραπεζιτικοί και εμπορικοί κύκλοι (κινούμενοι γύρω από την Εθνική Τράπεζα). Η δυσχερής οικονομική συγκυρία όμως, εντός και εκτός ελληνικών συνόρων, την ίδια εποχή έχει διαμορφώσει ένα νέο περιβάλλον· και ο Συνεταιρισμός Αγελαδοτρόφων στον Ασπρόπυργο είναι παιδί αυτής της συγκυρίας.

Το 1936, χρονιά ίδρυσης του Συνεταιρισμού, η εγχώρια πραγματικότητα διαμορφώνεται από την πολιτική αναμέτρηση κομμουνισμού-εθνικοσοσιαλισμού. Ηγετικές μορφές που κυριάρχησαν στην πολιτική σκηνή τις προηγούμενες δεκαετίες φεύγουν από τη ζωή – ο Βενιζέλος, ο Τσαλδάρης, ο Παπαναστασίου και ο Μιχαλακόπουλος το 1938. Η ελληνική οικονομία, παρά τους κλυδωνισμούς που της προκάλεσε η στάση πληρωμών το 1932 και η διεθνής ύφεση, επέδειξε ανθεκτικότητα. Η ένταξη της χώρας στο συμψηφιστικό σύστημα συναλλαγών (clearing) έδωσε ανάσα στον παραγωγικό και εμπορικό της τομέα μεν, προκάλεσε νέους πονοκεφάλους δε. Η μεγέθυνση της ανισορροπίας εις βάρος του ελληνικού λογαριασμού από τις εξαγωγές καπνού στη Γερμανία δημιούργησε πιέσεις στο εσωτερικό με αλυσιδωτές επιπτώσεις. Καλλιεργητές και κτηνοτρόφοι αποτελούν έναν από τους κρίκους αυτής της αλυσίδας. Στον Ασπρόπυργο η ομάδα που εμπνέεται και προχωρά στην ίδρυση του Συνεταιρισμού πρόσκειται ιδεολογικά στο Κομμουνιστικό Κόμμα.

Στο μεταξύ και το αντικοινοβουλευτικό καθεστώς το οποίο εγκαθιδρύεται την 4η Αυγούστου του 1936 δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στη «*συνεταιριστική ιδέα*», που σύμφωνα με τον Ιωάννη Μεταξά «*θα αποτελέσει το βάθρον μιας καλλίτερης πολιτικής τής Ελλάδος*», καθώς «*ο αγροτικός κόσμος και ο εργατικός κόσμος*»

αποτελούν τους στυλοβάτες του αστικού πολιτισμού. Η σύσταση Υφυπουργείου Συνεταιρισμών το 1939, υπαγόμενο μάλιστα απευθείας στον πρωθυπουργό, αποτελεί την κορύφωση μίας πολιτικής που έθετε ως στόχο την αυτάρκεια[4]. Για τον Μεταξά, ο οποίος επιβλέπει άμεσα και διευθύνει την αγροτική πολιτική της κυβέρνησής του, «*όλο το Έθνος*» αποτελεί έναν υπό διαμόρφωση συνεταιρισμό και τα κατά τόπους μέλη του συνιστούν τους βραχίονές του και τους εκφραστές της κρατικής ιδεολογίας. Στον Ασπρόπυργο η προσπάθεια για τον έλεγχο του Συνεταιρισμού θα οδηγήσει σε αντιπαράθεση που θα λάβει μεγάλες και τραγικές διαστάσεις στο τέλος της κατοχικής περιόδου.

Ο Συνεταιρισμός κερδίζει γρήγορα την εμπιστοσύνη των αγελαδοτρόφων. Από τα μερικές δεκάδες μέλη κατά την ίδρυσή του, ξεπερνά τα 100 δύο χρόνια αργότερα (1938) και φτάνει τα 400 στις αρχές του πολέμου. Αυξητική πορεία παρουσιάζει, όπως είναι φυσικό, και το ζωικό κεφάλαιο, με τις αγελάδες να αριθμούν κάποιες εκατοντάδες το 1936 και να ξεπερνούν τις 2.500 το 1940. Σημαντικό παράγοντα για τη συσπείρωση των αγελαδοτρόφων στον Ασπρόπυργο αποτελεί η δημιουργία του πρώτου εργοστασίου παστεριωμένου γάλακτος στην Ελλάδα το

4. Ο προπολεμικός οικονομικός ανταγωνισμός, σύμφωνα με τον Ιωάννη Μεταξά (ομιλία στο Εμποροβιομηχανικό Επιμελητήριο Αθηνών τον Νοέμβριο του 1939), «*εξηνάγκασε πολλά των εθνών, τα περισσότερα, να εισέλθουν εις την αρχήν της ανταρκείας. Βέβαια, η αρχή της ανταρκείας, επιστημονικώς εξεταζομένη, δεν έχει απολύτως κανένα νόημα, ούτε και καμία αξίαν, αλλά τι ηδύνατο να κάμη ένας λαός την στιγμήν κατά την οποίαν οι διάφοροι λαοί, και οι πέριξ αυτού και μεγαλύτεροι, εισήγον την αρχήν αυτήν εις την οικονομικήν των ζωήν. Ούτως και ευρέθημεν και ημείς, μολονότι δι' ημάς τους Έλληνας η αρχή της ανταρκείας μας ήτο απολύτως ασύμφορος* [...]».

1934. Πρόκειται για τις εγκαταστάσεις των Ελληνοαμερικανών αδελφών Σουραπά επί της Ιεράς Οδού υπό την επωνυμία Εθνική – και αργότερα Ελληνική – Βιομηχανία Γάλακτος, γνωστή ως ΕΒΓΑ. Η λειτουργία της ΕΒΓΑ δημιουργεί μία νέα συνθήκη για τους παραγωγούς της Αττικής. Εξελίσσεται στον κύριο αγοραστή του γάλακτός τους, ταυτόχρονα όμως έχει τη δυνατότητα, ως μοναδικός επεξεργαστής του, να καθορίζει και την τιμή αγοράς του, γεγονός που προκαλεί ενίοτε αντιδράσεις. Ο Ισίδωρος Τσίγκος, πρωτεργάτης στη σύσταση του αγελαδοτροφικού συνεταιρισμού στον Ασπρόπυργο, στέλεχος του ΚΚΕ και νομομαθής, γίνεται ο κύριος εκφραστής της τοπικής ανησυχίας για το μονοπώλιο της ΕΒΓΑ. Στο σύγγραμμά του υπό τον τίτλο *Ο Συνεταιρισμός είν' η ζωή μας* κατηγορεί τον υφυπουργό Αγορανομίας της εποχής (1939) για ευνοϊκή μεταχείριση υπέρ της βιομηχανίας και υποχρέωση παράδοσης του γάλακτος των συνεταιριστών σε αυτήν σε προκαθορισμένη τιμή.

Κατά την περίοδο του Β΄ Παγκόσμιου πολέμου η αγελαδοτροφία θα καταφέρει να επιβιώσει παρά τις πρακτικές επίταξης της ιταλικής και γερμανικής διοίκησης. Ο σφαγιασμός από τις Αρχές κατοχής 500 περίπου βοοειδών και η έλλειψη ζωοτροφών και λοιπών κτηνοτροφικών και γεωργικών εφοδίων λειτουργούν υπέρ του Συνεταιρισμού, που διευρύνεται, φτάνοντας τα 500 περίπου μέλη – σύμφωνα πάντοτε με τον Ισίδωρο Τσίγκο. Σε αυτό συντελούν δύο παράγοντες: ο πρώτος συναρτάται, φυσικά, με τη μεγαλύτερη πιθανότητα/δυνατότητα προμήθειας πρώτης ύλης· ο δεύτερος σχετίζεται με την Αντίσταση. «*Ο Ασπρόπυργος υπήρξε το χωριό που έδωσε τους περισσότερους μόνιμους αντάρτες στον ΕΛΑΣ. Σε σύγκριση με τις υπόλοιπες κωμοπόλεις και χωριά*

της περιοχής, οι Καλυβιώτες[5] *συμμετείχαν κατά μεγάλη πλειοψηφία στην Αντίσταση, γνωρίζοντας αντιστοίχως μεγάλες απώλειες και θυσίες* [...] *Στον ένοπλο αγώνα ο Ασπρόπυργος προσέφερε ογδόντα δύο μαχητές – είκοσι δύο αντάρτες πόλης και εξήντα του βουνού. Για να εκτιμήσει κάποιος την αξία τους, αρκούσε να γνωρίσει έστω κι έναν απ' αυτούς* [...] *Έξι έπεσαν στη μάχη και τρεις εκτελέστηκαν*».[6]

Η ανάπτυξη της ΕΑΜικής αντίστασης στον Ασπρόπυργο και η απήχησή της στους αγελαδοτρόφους δεν υπήρξε αναίμακτη. Συνοδεύτηκε από αντίστοιχη δράση τοπικών συνεργατών των γερμανικών δυνάμεων κατοχής και οδήγησε σε αντίποινα. Η περιοχή εισέρχεται πολύ γρήγορα σε εμφυλιοπολεμική κατάσταση, με έκτροπα και δολοφονίες που λαμβάνουν σοβαρές διαστάσεις. Πολλοί από τους συνεταιριστές βρίσκονται στο στόχαστρο. Οι αντιπαλότητες της μεταξικής περιόδου επανέρχονται δριμύτερες. Ο Ισίδωρος Τσίγκος είναι ένα από τα θύματα. Θα βρεθεί δολοφονημένος στο κέντρο της Αθήνας. Η δολοφονία του θα αποτελέσει σημείο αναφοράς για τους αγελαδοτρόφους καθ' όλη τη μεταπολεμική πορεία του Συνεταιρισμού.

5. Από την παλαιότερη ονομασία της περιοχής: Καλύβια Χασιάς. Μετονομάστηκε σε Ασπρόπυργος στα τέλη του 19ου αιώνα.
6. Από τη μαρτυρία του Γιώργου Μπουτσίνη (Νικήτας), βλ. Βιβλιογραφία.